

Social Capital in the Teachings of Nahj ul-Balagha: A Foundation for Future-Oriented Governance in the Islamic Revolution

(Research Article)

Sajjad Jalilian^{1*} , Ali Monsef²

Submission Date: 9 August 2025

Revision Date: 14 November 2025

Acceptance Date: 28 November 2025

(Page 1-26)

Abstract

Social capital, as the fundamental bedrock of good governance, plays a determining role in fostering social cohesion, strengthening political legitimacy, and enhancing the resilience of governance systems. This study was conducted with the aim of extracting and elucidating the components of social capital from religious texts, with a specific focus on Nahj ul-Balagha as one of the richest sources of Islamic knowledge in the field of governance. Utilizing the thematic analysis method with an interpretive-inductive approach, all the sermons, letters, and wise statements from Nahj ul-Balagha were examined and analyzed. The findings identified and introduced four main and fundamental pillars of social capital in Alawi (Imam Ali's) thought. These include: 1. Trust and honesty as the cornerstone of the mutual relationship between the government and the people, 2. Participation and social solidarity as a necessary prerequisite for achieving sustainable development, 3. Observance of justice and ethics as the essential criterion in all actions and decisions of the rulers, and 4. Resilience and foresight as a strategic capacity for confronting future crises and challenges. This research ultimately concludes that by presenting this comprehensive conceptual framework, Nahj ul-Balagha not only provides an indigenous and effective response to the challenges of eroding social capital in contemporary Iranian society but also offers a strategic roadmap for realizing a forward-looking, justice-oriented, and civilization-building governance within the Islamic Revolution.

1. Ph.D. Graduate in Political Studies of the Islamic Revolution, Futurism, Shahed University, Tehran, Iran

2. Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran

*: Corresponding Author:

Email: Sajjad14jalilian@gmail.com

How to cite this article: Jalilian, S., & Monsef, A. (2025). Social Capital in the Teachings of Nahj ul-Balagha: A Foundation for Future-Oriented Governance in the Islamic Revolution. *Quarterly Journal of Nahj ul-Balagha Research*, 13(51), 1-26. <https://doi.org/10.22084/nahj.2026.31544.3222>

Keywords: Nahj ul-Balagha, Future-Oriented Governance, Social Capital, Islamic Revolution.

Extended Abstract

1. Introduction

The rapid changes in the contemporary world, the increasing complexity of governance issues, the spread of social crises, the decline in public trust, and the need to improve the efficiency of political systems have made social capital one of the most important components of good governance and sustainable development. Social capital, by emphasizing trust, participation, social cohesion, cooperation, and responsibility, provides the basis for increasing the legitimacy, efficiency, and sustainability of political systems.

In the Islamic Republic of Iran, realizing the grand goals of the Islamic Revolution and moving on the path of a new Islamic civilization requires utilizing the capacities of social capital and rereading authentic Islamic sources to explain its theoretical foundations. In the meantime, Nahj ul-Balagha, as one of the most important Islamic texts in the fields of politics, management, and governance, has a valuable capacity for extracting the principles and components of social capital. The teachings of Imam Ali (AS) in Nahj ul-Balagha, in addition to explaining the relationship between the government and the people, emphasize values such as justice, trust, participation, responsibility, ethics, transparency, consultation, and respect for the rights of the people, and can provide a theoretical basis for designing a model of future-oriented governance in the Islamic Republic of Iran. Despite numerous studies on social capital, Islamic governance, and Alawi management, there is still little research to extract social capital as a coherent conceptual system from the teachings of Nahj ul-Balagha and explains its relationship with future-oriented governance. Most studies have focused on the ethical or managerial aspects of Nahj ul-Balagha and have paid less attention to the systematic relationship between the components of social capital and governance functions. Therefore, the main issue addressed in the present study is to explain the components of social capital in the teachings of Nahj ul-Balagha and examine their capacity to shape a model of forward-looking governance within the framework of the Islamic Revolution.

2. Theoretical framework

In the present study, social capital is considered as a set of values, norms, and social relations that provide the basis for promoting the legitimacy, efficiency, and sustainability of the governance system by strengthening trust, justice, participation, accountability, transparency, consultation, and respect for people's rights. Based on the teachings of Nahj ul-Balagha, these components operate as an interconnected network, and the realization of each one provides the basis for strengthening the other components.

In the thought of Imam Ali (AS), public trust is considered the most important capital of government, and without it, the realization of justice, participation, and efficiency is not possible. Justice, as the main axis of governance, also provides the basis for the formation of social trust, increasing political legitimacy and social cohesion. In addition, transparency in the performance of agents, respecting people's rights, fighting corruption, meritocracy and accountability are considered to be the most important factors in strengthening social capital and promoting desirable governance.

3. Method

The present study was conducted using the content analysis method and an interpretative-inductive approach. In this regard, all sermons, letters and wisdoms of Nahj ul-Balagha were studied and themes related to social capital and governance were extracted, classified and analyzed. Then, by examining the relationships between themes, a conceptual framework was presented to explain the role of social capital in forward-looking governance.

4. Research findings

The findings show that social capital in Nahj ul-Balagha is based on a set of interconnected components, the most important of which include trust, justice, participation, responsibility, transparency, consultation, managerial ethics, keeping promises, respecting people's rights, trustworthiness, social solidarity, and accountability. In the thought of Imam Ali (AS), public trust is considered the most important capital of government, and without it, the realization of justice, participation, and efficiency will not be possible. Also, justice, as the main axis of governance, provides the basis for the formation of social trust and increasing political legitimacy.

A review of the themes extracted from Nahj ul-Balagha shows that transparency in the performance of agents, respecting people's rights, fighting corruption, meritocracy, and accountability are effective factors in

strengthening social capital and improving the efficiency of the governance system. Also, the emphasis on the principle of consultation, public participation in decision-making, mutual accountability, and observance of public interests introduces governance as a two-way process between the government and society. In this framework, people are not simply the addressees of the government, but also play an active role in achieving justice, maintaining social cohesion, reforming affairs, and advancing the goals of society.

Another finding of the study concerns the prominent position of managerial ethics in the thought of Imam Ali (AS). The recommendation to observe justice, avoid discrimination, protect the treasury, humility, trustworthiness, accountability, respect for human dignity, and avoid tyranny are considered the most important characteristics of desirable managers and agents. In addition to increasing public trust, these components provide the basis for promoting legitimacy, social cohesion, and the efficiency of the political system.

The findings also show that Nahj ul-Balagha, by emphasizing foresight, prudence, understanding the circumstances, benefiting from experience, consultation, and preparation for developments and crises, considers desirable governance to be beyond the management of current affairs requiring foresight and strengthening social capacities to face future challenges. Accordingly, there is a mutual and reinforcing relationship between trust, justice, participation, managerial ethics, transparency, accountability, and foresight such that increasing public trust strengthens social participation, and greater participation facilitates the realization of justice, legitimacy, and efficiency of the governance system.

5. Conclusion

The results of the study show that social capital in Nahj ul-Balagha is not simply a collection of scattered moral recommendations, but rather a coherent system of principles, values, and components that can serve as the basis for designing a future-oriented governance model. In this system, trust, justice, participation, transparency, accountability, managerial ethics, responsibility, and social solidarity play a pivotal role in increasing the legitimacy, efficiency, and sustainability of the governance system.

Based on the findings, the teachings of Nahj ul-Balagha have a significant capacity to reconstruct the theoretical foundations of social capital and present a native model of governance based on Islamic values. This model, by emphasizing justice, trust, participation, ethics, transparency, responsibility, and future-orientedness, can play an effective

role in improving the efficiency of the governance system of the Islamic Republic of Iran and strengthening the social capital of society. Also, utilizing these teachings in public policymaking, management, training the managers, and designing public participation mechanisms will pave the way for the realization of efficient, legitimate, and forward-looking governance.

References [in Persian]

- Afsari, A. (2011). *The effect of social capital on innovation: A cross-country study*. Master's Thesis in Economics, Payame Noor University.
- Afsari, A. (2012). Social capital in Islam. *Quarterly Journal of Interdisciplinary Research on the Holy Quran*, 4(1), 101–118.
- Amirkhani, T. (2009). Social capital: Concepts and applications. *Human Resources Journal*, 1(5), 33–38.
- Coleman, J. (1998). *Foundations of social theory*. Translated by Manouchehr Sabouri. Tehran: Ney Publishing.
- Dashti, M. (23 BH–40 AH). *Nahj al-Balagha*. Qom: Mohammad Amin Publications.
- Etesami, M., & Fazeli-Kabriya, H. (2009). An introduction to Imam Ali's managerial model from the perspective of social capital components. *Strategic Management Thought Quarterly*, 3(2), 101–128.
- Fouladi, H., & Ehtesabi, M. (2024). Components of social capital in Nahj al-Balagha. *Alavi Tradition Quarterly*, (14), 85–108.
- Ghasemi, M. H., & Shahrahi, E. (2025). Future scenarios of Iranians' social capital in cyberspace. *Social Capital Management Quarterly*, (2), 129–145.
- Hamidi, K., & Ramezan Shams, A. H. (2019). Management and governance in Islam from the perspective of Nahj al-Balagha. *Quarterly Journal of New Research Approaches in Management Sciences*, 2(11), 223–247.
- Hosseini, S. A. H., Elmi, Z., & Sharepour, M. (2007). Ranking social capital in the centers and provinces of the country. *Social Welfare Quarterly*, (26), 59–84.
- Montazeri, M., Bahmani, A., & Fathizadeh, A. (2018). A model of good governance from the perspective of Nahj al-Balagha: A step toward explaining the Iranian-Islamic model of progress. *Quarterly Journal of Studies on the Iranian-Islamic Model of Progress*, 6(11), 133–154.
- Putnam, R. (2001). *Democracy and modern traditions*. Translated by Mohammad-Taqi Delforouz. Tehran: Salam Publications.
- Sardarnia, K. (2009). The effect of social capital on good governance. *Political-Economic Information Quarterly*, (260), 132–145.

References [in English]

- Bell, W. (1997). *Foundations of futures studies: History, purposes, and knowledge*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- Bourdieu, P. (1985). The forms of capital. In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood.
- Da Costa, O., Warnke, P., Cagnin, C., & Scapolo, F. (2008). The impact of foresight on policy-making: Insights from the FORLEARN mutual learning process. *Technology Analysis & Strategic Management*, 20(3), 369–387. <https://doi.org/10.1080/09537320802000146>
- Havas, A., Schartinger, D., & Weber, M. (2010). The impact of foresight on innovation policy-making: Recent experiences and future perspectives. *Research Evaluation*, 19(2), 91–104. <https://doi.org/10.3152/095820210X510133>

(مقاله پژوهشی)

سرمایه اجتماعی در آموزه‌های نهج البلاغه: بنیانی برای حکمرانی آینده‌نگر در انقلاب اسلامی

سجاد جلیلیان^{۱*}، علی منصف^۲

دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۵/۱۸ بازنگری مقاله: ۱۴۰۴/۰۸/۲۳

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۹/۰۷
(از ص ۲۶ تا ۷۶)

چکیده

سرمایه اجتماعی به عنوان زیربنای اساسی حکمرانی مطلوب، نقش تعیین‌کننده‌ای در ایجاد انسجام اجتماعی، تقویت مشروعیت سیاسی و افزایش تاب‌آوری نظام‌های حکمرانی ایفا می‌کند. این پژوهش با هدف استخراج و تبیین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از متون دینی و با تمرکز ویژه بر نهج البلاغه، به عنوان یکی از غنی‌ترین منابع معارف اسلامی در حوزه حکمرانی، انجام شده است. با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون و با رویکردی تفسیری-استقرایی، کلیه خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. یافته‌های پژوهش چهار رکن اصلی و بنیادین سرمایه اجتماعی از جمله اعتماد و صداقت به عنوان سنگ بنای رابطه متقابل بین حکومت و مردم، مشارکت و همبستگی اجتماعی به عنوان پیش‌شرط ضروری برای دستیابی به توسعه پایدار، رعایت انصاف و اخلاق به عنوان معیار اساسی در تمامی اقدامات و تصمیم‌گیری‌های حاکمان، و تاب‌آوری و آینده‌نگری به عنوان ظرفیت استراتژیک برای مقابله با بحران‌ها و چالش‌های پیش‌رو را در اندیشه علوی شناسایی و معرفی نموده است. این پژوهش در نهایت نتیجه می‌گیرد که نهج البلاغه با ارائه این چارچوب مفهومی جامع، نه تنها پاسخی بومی و اثرگذار به چالش‌های فرسایش سرمایه اجتماعی در جامعه معاصر ایران ارائه می‌دهد، بلکه نقشه‌راهی استراتژیک برای تحقق حکمرانی آینده‌نگر، عدالت‌محور و تمدن‌ساز در انقلاب اسلامی فراهم می‌کند.

کلید واژه‌ها: نهج البلاغه، حکمرانی آینده‌نگر، سرمایه اجتماعی، انقلاب اسلامی.

۱. دانش‌آموخته دکتری، مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی، گرایش آینده پژوهی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

۲. استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

*: نویسنده مسئول

۱. مقدمه

در دهه های اخیر، مفهوم سرمایه اجتماعی و تأثیر آن بر فرآیندهای سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی توجه گسترده ای را در میان محافل علمی، نهادهای سیاست گذار و جوامع پژوهشی برانگیخته است. سرمایه اجتماعی نه صرفاً یک چارچوب نظری، بلکه ابزاری تحلیلی برای فهم پویایی های اجتماعی، کیفیت تعاملات انسانی و کارآمدی نظام های حکمرانی تلقی می شود (سردارنیا، ۱۳۸۸: ۱۳۲). این سرمایه با تکیه بر مؤلفه هایی همچون اعتماد، انسجام اجتماعی، مشارکت مدنی، گفت و گوی اجتماعی و ارزش های مشترک، بستر تعاملات مؤثر و همکاری های جمعی را فراهم می آورد و نقشی کلیدی در تسهیل همبستگی و توسعه ملی ایفا می کند. در واقع، بدون سرمایه اجتماعی سایر اشکال سرمایه اعم از انسانی، فیزیکی و اقتصادی اثربخشی لازم را نخواهند داشت چرا که زیرساخت های فرهنگی و ارتباطی لازم برای اجرای مؤثر برنامه ها از بین خواهد رفت. به همین دلیل، سرمایه اجتماعی نه تنها در سطح خرد و روابط میان فردی، بلکه در سطح کلان و ساختاری نیز نقش آفرین است. در نتیجه، هرگونه طراحی برای توسعه پایدار یا تحول اجتماعی نیازمند توجه به ظرفیت ها و کاستی های سرمایه اجتماعی است (قاسمی و شراهی، ۱۴۰۴: ۱۳۱). در سه دهه اخیر، سرمایه اجتماعی در رشته هایی همچون اقتصاد، جامعه شناسی و علوم سیاسی به عنوان یکی از اصلی ترین محورهای نظری و تحلیلی مطرح بوده است. پژوهشگران، آن را مجموعه ای از روابط، شبکه ها و هنجارهای مشترک می دانند که بر پایه اعتماد و همکاری، قابلیت های نهادی و کنش جمعی را تسهیل می کند (افسری، ۱۳۹۰: ۶۲). سرمایه اجتماعی از کارکردهایی برخوردار است که آن را به یکی از مهم ترین منابع ارتقای کیفیت تعاملات اجتماعی و بازسازی پیوند میان جامعه و نهادهای رسمی تبدیل می سازد. با این حال، جامعه معاصر ایران در عرصه های اجتماعی و فرهنگی با چالش های متعددی مواجه است که پیامد آن را می توان در فرسایش تدریجی سرمایه اجتماعی مشاهده کرد. کاهش سطح مشارکت سیاسی و اجتماعی، تضعیف اعتماد عمومی نسبت به نهادها، شکل گیری شکاف های نسلی و قومی و افول سرمایه های اخلاقی و فرهنگی از مهم ترین نشانه های این روند محسوب می شوند. در چنین وضعیتی، شرط تحقق حکمرانی آینده نگر آن است که با بازتعریف مبانی نظری، فرهنگی و ارزشی، امکان ایجاد ظرفیت های اجتماعی متناسب با نیازهای فردا را از زمان حال فراهم سازد. در این راستا، استفاده از منابع بومی و دینی، به ویژه متونی که ظرفیت بازآفرینی مفهومی دارند، یک ضرورت راهبردی تلقی می شود. یکی از مهم ترین و اصیل ترین منابع در این زمینه، نهج البلاغه است. متنی که نه تنها میراثی تاریخی، بلکه نقشه ای راهبردی و کاربردی برای حکمرانی عدالت محور و مردم گرا به شمار می رود. نهج البلاغه به عنوان یکی از متون بنیادین اندیشه اسلامی، ظرفیت های گسترده ای برای بازخوانی و تقویت سرمایه اجتماعی در چارچوب یک گفتمان دینی - اسلامی در اختیار می گذارد. نهج البلاغه به عنوان یکی از متون بنیادین اندیشه اسلامی، ظرفیت های گسترده ای برای بازخوانی و تقویت سرمایه اجتماعی در چارچوب یک گفتمان دینی - اسلامی در اختیار می گذارد. از این منظر، نهج البلاغه نه تنها بستری برای بازخوانی مفاهیم بنیادین سرمایه اجتماعی در چارچوب اندیشه اسلامی فراهم می آورد،

بلکه می‌تواند زمینه‌ای برای گفت‌وگوی مفهومی و نظری میان میراث فکری اسلام و نظریه‌های معاصر سرمایه اجتماعی ایجاد کند. گفت‌وگویی که قابلیت آن را دارد تا هم به غنای ادبیات علوم اجتماعی بیفزاید و هم ظرفیت‌های مغفول سنت اسلامی را در پاسخ‌گویی به مسائل اجتماعی روز آشکار سازد.

۱-۱. بیان مسئله

امروزه جامعه ایرانی با برخی از چالش‌های اجتماعی و فرهنگی مواجه است که به صورت مستقیم بر توانایی آن در ایجاد انسجام و اعتماد عمومی تأثیر می‌گذارند. کاهش تعامل میان نسل‌ها، شکاف‌های اجتماعی و تضعیف ارزش‌های اخلاقی، از یک سو، و کاهش مشارکت و اعتماد به نهادهای رسمی، از سوی دیگر، نشان می‌دهد که ظرفیت سرمایه اجتماعی به میزان قابل توجهی آسیب دیده است. این وضعیت نه تنها کارآمدی سیاست‌ها و برنامه‌های اجتماعی را محدود می‌کند، بلکه تهدیدی جدی برای توسعه پایدار و ثبات اجتماعی به شمار می‌رود. با وجود اهمیت سرمایه اجتماعی در توانمندسازی جامعه و تسهیل همکاری‌های جمعی، پژوهش‌های نظام‌مند و آینده‌نگر درباره نقش آموزه‌های دینی، به‌ویژه مفاهیم نهج‌البلاغه، در تقویت این سرمایه بسیار محدود هستند. نهج‌البلاغه با تأکید بر عدالت، انصاف، شفافیت و مسئولیت‌پذیری، ظرفیت‌های بالقوه‌ای برای ارتقای حکمرانی عادلانه و افزایش مشارکت مردمی در جامعه امروز ارائه می‌دهد، اما این ظرفیت‌ها تاکنون در پژوهش‌های علمی کمتر بررسی شده‌اند. با توجه به این خلأ، پرسش محوری پژوهش بدین صورت مطرح می‌شود که نهج‌البلاغه چه مؤلفه‌هایی از سرمایه اجتماعی را برجسته نموده و چگونه می‌توان از این مؤلفه‌ها برای تقویت انسجام اجتماعی و ایجاد حکمرانی عدالت‌محور در ایران امروز بهره برد؟ پاسخ به این پرسش ضمن پاسخ به برخی از خلأهای علمی موجود، مسیر استفاده عملی از آموزه‌های دینی در توسعه اجتماعی و فرهنگی را روشن می‌سازد. پژوهش حاضر با تحلیل نظام‌مند آموزه‌های نهج‌البلاغه قصد دارد مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی را شناسایی و بازتعریف نموده و نشان دهد چگونه این مؤلفه‌ها می‌توانند زمینه‌ساز حکمرانی آینده‌نگر، افزایش اعتماد اجتماعی و ارتقای همبستگی جامعه باشند.

۱-۲. پیشینه پژوهش

تحقیقات پیشین در حوزه حکمرانی اسلامی و سرمایه اجتماعی با محوریت نهج‌البلاغه نشان داده‌اند که آموزه‌های امام علی(ع) ظرفیت قابل توجهی برای تحلیل مفهومی سرمایه اجتماعی دارند، اما تمرکز آن‌ها غالباً محدود به سطح تبیینی و مفهومی بوده است. به عنوان مثال، فولادی و احتسابی (۱۴۰۳) مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی را شناسایی کردند، اما مطالعه آنان محدود به تحلیل کلی آموزه‌ها بود و راهکارهای عملی یا آینده‌نگر برای تقویت سرمایه اجتماعی ارائه نشده بود. منتظری و همکاران (۱۳۹۷) با استخراج مفاهیم حکمرانی مطلوب تلاش کردند چارچوب مفهومی ارائه دهند، با این حال، ارتباط این مفاهیم با طراحی راهبردهای عملیاتی و سیاست‌محور برای جامعه امروز مشخص نشده بود. مطالعات دیگر نیز وضعیت مشابهی دارند؛ اعتصامی و فاضلی (۱۳۸۸) و حمیدی و رمضان شمس (۱۳۹۸) آموزه‌های نهج‌البلاغه را در ابعاد مختلف تحلیل کردند، اما بیشتر در سطح نظری باقی ماندند و خلأ نقشه راه عملی و

کاربردی در کارهای آن‌ها مشهود است. رجایی و شبانی (۱۴۰۱) برخی بایسته‌های حکمرانی را بررسی کردند، اما تحلیل آن‌ها همچنان غیر راهبردی و محدود به توصیه‌های کلی بود و فرصت بهره‌گیری از آموزه‌ها برای تقویت سرمایه اجتماعی و حکمرانی تمدن‌ساز از دست رفته است. پژوهش حاضر در پی پر کردن همین خلأ است؛ با تمرکز بر آموزه‌های نهج البلاغه، تلاش می‌کند فراتر از تحلیل مفهومی حرکت کند و راهبردهای عملیاتی و آینده‌نگر ارائه دهد تا انسجام اجتماعی، مشارکت مردمی و اعتماد عمومی تقویت شود. به عبارت دیگر، پژوهش حاضر نه تنها نقاط ضعف مطالعات پیشین را جبران می‌کند بلکه با ارائه چارچوب کاربردی برای حکمرانی عدالت‌محور، ارزش افزوده روش‌شناختی و عملیاتی ایجاد می‌کند و امکان بهره‌گیری عملی از آموزه‌های دینی برای توسعه اجتماعی و حکمرانی تمدن‌ساز را فراهم می‌سازد.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

پژوهش حاضر از آن جهت ضرورت دارد که سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از ارکان اساسی در حکمرانی عدالت‌محور دارای نقش حیاتی می‌باشد که نیازمند تحلیل دقیق و بهره‌گیری راهبردی از منابع الهی و کاربردی همچون آموزه‌های نهج البلاغه است. بازخوانی این آموزه‌ها و شناسایی ظرفیت‌های آن در حوزه سرمایه اجتماعی، می‌تواند چارچوبی عملی برای ارتقای حکمرانی آینده‌نگر، پاسخ‌گو و عدالت‌محور ارائه دهد. این پژوهش تلاش می‌کند آموزه‌های دینی را نه صرفاً در سطح نظری، بلکه به صورت کاربردی و راهبردی تحلیل کرده و مسیر بهره‌گیری از آن‌ها را در حکمرانی انقلاب اسلامی روشن سازد. اهمیت این پژوهش در سطوح مختلف جامعه و حکمرانی نیز قابل تأمل است. در سطح فردی، تحلیل آموزه‌های اخلاقی و فرهنگی نهج البلاغه می‌تواند رفتارهای اجتماعی مبتنی بر مسئولیت‌پذیری، انصاف و مشارکت فعال را تقویت کند و انگیزه فردی برای حضور مؤثر در عرصه‌های اجتماعی و مدنی ایجاد نماید. در سطح جمعی، بهره‌گیری از راهبردهای سرمایه اجتماعی می‌تواند انسجام و همبستگی اجتماعی را تقویت نموده و همکاری میان گروه‌ها و نهادهای مختلف را تسهیل کند. در سطح نهادی و حکمرانی، پژوهش حاضر با ارائه چارچوبی عملیاتی و سیاست‌محور، امکان بهره‌گیری از آموزه‌های نهج البلاغه در فرآیندهای سیاست‌گذاری، تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی کلان را فراهم می‌آورد و زمینه را برای تقویت حکمرانی تمدن‌ساز، پاسخ‌گو و عدالت‌محور فراهم می‌کند. از این منظر، پژوهش حاضر نه تنها خلا علمی موجود در تحلیل سرمایه اجتماعی دینی را پر می‌کند، بلکه چارچوبی کاربردی و سیاست‌محور ارائه می‌دهد که می‌تواند به توسعه اجتماعی، فرهنگی و حکمرانی اثرگذار در انقلاب اسلامی منجر شود.

۴-۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر از حیث هدف، بنیادی و از حیث شیوه اجرا، پژوهشی کیفی با رویکرد تحلیل متن و تفسیر نظام‌مند است. مبنای اصلی تحقیق، متن نهج البلاغه بوده و تلاش شده است مفاهیم مرتبط با حکمرانی و اداره جامعه از درون ساختار معنایی و منظومه فکری امام علی(ع) استخراج شود؛ از این رو پژوهش حاضر از رویکردهای تحمیل‌گرایانه و اسقاط مفاهیم معاصر بر متن فاصله گرفته و بر فهم متن در افق تاریخی و معرفتی خود تأکید دارد. در مرحله نخست، تمامی خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه به شیوه

مطالعه اکتشافی بررسی و گزاره‌های مرتبط با عرصه حکمرانی، مدیریت جامعه، مناسبات دولت و مردم، عدالت، حقوق عمومی، مسئولیت کارگزاران، نظارت، پاسخگویی، قانون‌مداری و سایر مؤلفه‌های مرتبط شناسایی شد. سپس واحدهای معنایی استخراج‌شده با استفاده از روش تحلیل مضمون (Thematic Analysis) کدگذاری گردید. در مرحله دوم، به‌منظور جلوگیری از برداشت‌های منفرد و جزیره‌ای از متن، مضامین اولیه در پرتو سیاق سخن، مخاطب، موقعیت صدور و ارتباط مفهومی آن‌ها با سایر گزاره‌های نهج‌البلاغه مورد بازخوانی قرار گرفت. در این مرحله از اصل «انسجام درون‌متنی» استفاده شد؛ بدین معنا که هر گزاره در نسبت با کل منظومه فکری امام علی(ع) تفسیر گردید و از استناد به عبارات منفرد بدون توجه به شبکه معنایی حاکم بر متن پرهیز شد. در مرحله سوم، کدهای هم‌خانواده در قالب مقولات فرعی و سپس مقولات اصلی سازمان‌دهی شدند. ملاک شکل‌گیری مقولات، صرف شباهت واژگانی نبود، بلکه نسبت مفهومی و کارکردی آن‌ها در نظام اندیشه سیاسی - اجتماعی امام علی(ع) مدنظر قرار گرفت. حاصل این مرحله، بازسازی منظومه‌ای از آموزه‌های حکمرانی در نهج‌البلاغه بود که اجزای آن در ارتباطی معنادار با یکدیگر قرار دارند. در مرحله چهارم، روابط میان مقولات اصلی تحلیل و الگوی مفهومی حاصل از آن ترسیم شد تا مشخص گردد آموزه‌های استخراج‌شده صرفاً مجموعه‌ای از توصیه‌های پراکنده نیستند، بلکه تا چه اندازه قابلیت تشکیل یک نظام فکری منسجم در حوزه حکمرانی را دارا هستند. بر این اساس، پژوهش درصدد بوده است ابتدا منطق درونی اندیشه امام علی(ع) را بازسازی کرده و سپس ظرفیت‌های آن را برای فهم مسائل حکمرانی در روزگار معاصر مورد بررسی قرار دهد. در نهایت، مرحله تطبیق مفهومی انجام شد. در این مرحله، بدون فرض همسانی کامل میان مفاهیم تاریخی نهج‌البلاغه و نظریه‌های جدید حکمرانی، نقاط هم‌پوشان و قابل مقایسه میان آموزه‌های استخراج‌شده و مؤلفه‌های مطرح در ادبیات معاصر حکمرانی شناسایی گردید. بنابراین مقایسه انجام‌شده در این پژوهش ماهیتی تفسیری و اکتشافی دارد بدین معنا که هدف نه انتساب مستقیم مفاهیم مدرن به متن بلکه کشف ظرفیت‌های معنایی نهج‌البلاغه برای گفت‌وگو با ادبیات جدید حکمرانی بوده است. در فرآیند تحلیل و تفسیر داده‌ها، پژوهش حاضر بر رویکرد فهم متن در سیاق تاریخی و معرفتی خود تأکید ورزیده است. بدین معنا که برای پیشگیری از تأویل افراطی یا اسقاط مفاهیم مدرن بر متن، از روش تفسیر موضوعی درون‌متنی بهره گرفته شد؛ در این مسیر، هر گزاره نه به صورت منفرد، بلکه در پیوند با کل منظومه فکری امام علی(ع) معنا شده است. لذا مفاهیم معاصر حکمرانی در این مطالعه، نه به عنوان معادل قطعی، بلکه به عنوان تناظرات مفهومی جهت گفت‌وگو میان آموزه‌های اصیل دینی و ادبیات علمی روز به کار گرفته شده‌اند تا اصالت کلام معصوم در فرآیند استنباط حفظ گردد.

۲. بحث

۲-۱. سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی از مفاهیم بنیادین در علوم اجتماعی معاصر است که بر کیفیت پیوندها، هنجارها و اعتماد متقابل میان اعضای جامعه تأکید دارد. این سرمایه به مثابه منبعی نرم، هم در تحقق اهداف فردی و جمعی نقش آفرین است و هم به بهبود کارکردهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کمک می‌کند (امیرخانی، ۱۳۸۸: ۳۳). هرچه سطح سرمایه اجتماعی بالاتر باشد، همکاری و هماهنگی میان افراد تقویت شده، جریان اطلاعات روان‌تر می‌گردد، هزینه مبادلات کاهش می‌یابد و مسیر توسعه هموارتر می‌شود (افسری، ۱۳۹۱: ۱۰۲). از همین رو، بی‌توجهی به سرمایه اجتماعی در سیاست‌گذاری‌ها، مانعی جدی برای تحقق اهداف کلان خواهد بود. اندیشمندان، تبیین‌های گوناگونی از سرمایه اجتماعی ارائه کرده‌اند: بوردیو آن را در کنار سرمایه اقتصادی و فرهنگی قرار داده و بر قابلیت تبدیل‌پذیری این سه سرمایه تأکید دارد. او سرمایه اجتماعی را متکی بر شبکه‌های اجتماعی می‌داند که برای دستیابی به آن نیازمند بهره‌برداری هوشمندانه از منابع اقتصادی هستیم (Bourdieu, 1985: 248). کلمن سرمایه اجتماعی را محصول روابط میان افراد و گروه‌ها می‌داند که با ایجاد اعتماد، کنش جمعی را تسهیل کرده و منابع فردی را به سطح جمعی ارتقا می‌دهد (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۷). فوکویاما نیز سرمایه اجتماعی را در گرو شکل‌گیری هنجارهای مولد مانند صداقت و تعهد می‌داند و معتقد است در فقدان این هنجارها روابط اجتماعی دچار ضعف می‌شود (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۲). پانتام با نگاه کلان‌تر، سرمایه اجتماعی را بخشی از کالاهای عمومی دانسته و بر نقش انجمن‌های داوطلبانه و اعتماد متقابل در شکل‌گیری کنش جمعی مؤثر تأکید دارد (پانتام، ۱۳۸۰: ۲). سرمایه اجتماعی معمولاً در سه سطح مورد بررسی قرار می‌گیرد: سطح خرد (روابط خانوادگی و میان‌فردی)، سطح میانی (روابط میان گروه‌ها و سازمان‌ها) و سطح کلان (ساختارهای رسمی و نهادی همچون نظام سیاسی و قضایی). سطح کلان به دلیل نقش محوری در بازتولید اعتماد عمومی و انسجام اجتماعی، بیشترین اهمیت را دارد (حسینی و همکاران، ۱۳۸۶: ۶۳-۷۳). در چارچوب انقلاب اسلامی، سرمایه اجتماعی نه صرفاً یک شاخص جامعه‌شناختی، بلکه بنیانی راهبردی برای حکمرانی آینده‌نگر محسوب می‌شود. اعتماد عمومی، مشارکت مردمی و انسجام اجتماعی که در نهج البلاغه مورد تأکید قرار گرفته‌اند، هم‌راستا با مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در نظریه‌های معاصرند و می‌توانند پایه‌های حکمرانی تمدن‌ساز را تقویت کنند. بدین ترتیب، بازشناسی سرمایه اجتماعی از منظر منابع اسلامی، به‌ویژه نهج البلاغه، می‌تواند الگویی بومی برای ارتقای حکمرانی جمهوری اسلامی فراهم آورد؛ الگویی که ضمن افزایش کارآمدی نظام، زمینه تحقق تمدن نوین اسلامی را نیز هموار می‌سازد.

۲-۲. حکمرانی آینده‌نگر

حکمرانی آینده‌نگر در ادبیات معاصر به مثابه پاسخی راهبردی به پیچیدگی‌ها و تحولات پرشتاب جهان امروز مطرح شده است. افزایش مسائل چندلایه، گسترش ارتباطات شبکه‌ای، شتاب جهانی‌شدن و ظهور پدیده‌های پیش‌بینی‌ناپذیر، ضرورت نگرشی پیش‌دستانه و بلندمدت در سیاست‌گذاری را دوچندان ساخته

است (طاعتی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۹). از منظر آینده‌پژوهی، حکمرانی آینده‌نگر بر پایه‌ی تعریف وندل بل از آینده‌پژوهی استوار است که آن را «فعالیتی برای کشف، ابداع، بررسی، ارزیابی و پیشنهاد آینده‌های ممکن، محتمل و مرجح» می‌داند؛ فرآیندی علمی که استدلال، انتخاب و اقدام را در هم می‌آمیزد (Bell, 1997: 11). بدین معنا، حکمرانی آینده‌نگر نه صرفاً مدیریت امور روزمره، بلکه تلاشی نظام‌مند برای طراحی آینده مطلوب و آماده‌سازی ساختارها برای مواجهه با تغییرات چندبعدی است. ویژگی‌های این حکمرانی شامل دوراندیشی، مشارکت‌محوری، جامع‌نگری، انعطاف‌پذیری و بازخوردپذیری مداوم است؛ عناصری که به دولت‌ها امکان می‌دهد پیامدهای گوناگون تصمیمات را پیشاپیش شناسایی کنند، غافلگیری‌های سیاسی و اجتماعی را کاهش دهند و ظرفیت تاب‌آوری خود را در برابر بحران‌ها ارتقا دهند (Da Costa et al., 2015: 6؛ Havas et al., 2010: 92). در بستر انقلاب اسلامی، حکمرانی آینده‌نگر صرفاً یک ضرورت تکنیکی نیست، بلکه امتداد طبیعی گفتمان تمدن‌ساز آن به‌شمار می‌رود. انقلاب اسلامی که بر پایه ارزش‌هایی همچون عدالت اجتماعی، مشارکت مردمی و اخلاق‌مداری شکل گرفته است، برای تداوم مشروعیت و کارآمدی خود ناگزیر است این ارزش‌ها را با رویکرد آینده‌پژوهانه پیوند بزند. چنین رویکردی امکان می‌دهد تا نظام حکمرانی ایران ضمن پایبندی به مبانی اسلامی، خود را برای مواجهه با چالش‌های نوظهور در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و امنیتی آماده سازد. به بیان دیگر، حکمرانی آینده‌نگر در جمهوری اسلامی نه تنها ابزاری برای مدیریت تغییرات است، بلکه مسیری برای تحقق عملی تمدن نوین اسلامی محسوب می‌شود.

۲-۳. یافته‌های پژوهش

یافته‌های این پژوهش، ثمره تأملی ژرف در آموزه‌های نهج‌البلاغه است؛ کتابی که از آن می‌توان به عنوان میراثی معنوی و اخلاقی برای سامان‌دهی روابط اجتماعی و ارتقای کیفیت حکمرانی در جوامع اسلامی بهره برد. در این بخش، تلاش شده است تا مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مستخرج از این متن، به‌عنوان بنیانی برای بازاندیشی در مدل‌های حکمرانی آینده‌نگر در جمهوری اسلامی ایران، ارائه شود. پژوهش حاضر با رویکردی استقرایی-تفسیری و با تکیه بر روش تحلیل مضمون، به شناسایی و تبیین مفاهیم کلیدی نهج‌البلاغه پرداخته است؛ مفاهیمی که هر یک آیینی‌ای از عدالت، اعتماد، همبستگی و آینده‌نگری در حکمرانی اسلامی است. از طریق مطالعه دقیق خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها، کدهای اولیه شناسایی و در قالب مقوله‌های فرعی و مضامین کلان طبقه‌بندی گردید. این فرآیند نشان داد که نهج‌البلاغه، با رویکردی جامع به ابعاد فردی، اجتماعی و نهادی سرمایه اجتماعی، چارچوبی مفهومی برای شکل‌گیری حکمرانی عادلانه و مشارکت‌محور در بستر زمان ارائه می‌دهد. یافته‌ها حاکی از آن است که آموزه‌های نهج‌البلاغه بر ایجاد و تقویت سرمایه‌های نرم‌افزاری مانند اعتماد متقابل میان دولت و ملت، عدالت اجتماعی، اخلاق مدیریتی و مسئولیت‌پذیری تأکید دارد؛ سرمایه‌هایی که از منظر حکمرانی آینده‌نگر می‌توانند نقشی اساسی در مواجهه با تحولات پیچیده، افزایش تاب‌آوری اجتماعی و تحقق توسعه پایدار ایفا کنند. این مؤلفه‌ها در قالب چهار مضمون اصلی و چندین مؤلفه فرعی تدوین شده‌اند. لازم به ذکر است که مضامین

استخراج شده از نهج البلاغه در این پژوهش، صرفاً به صورت گزاره‌هایی منفرد و مستقل فهم نشده‌اند، بلکه در نسبت با یکدیگر و در چارچوب منظومه فکری امام علی(ع) مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. از این رو، جداول ارائه شده در بخش یافته‌ها تنها ابزار سامان‌دهی و نمایش اولیه داده‌ها هستند و نباید به منزله برداشت‌های منفصل از متن تلقی شوند. در این پژوهش، هر مضمون در پیوند با سیاق سخن، مخاطب، موقعیت صدور و شبکه مفهومی حاکم بر نهج البلاغه تفسیر شده است تا از فروکاستن آموزه‌های امام(ع) به مفاهیم پراکنده یا صرفاً معادل‌سازی با اصطلاحات رایج معاصر پرهیز شود.

۱-۳-۲. اعتماد و صداقت در حکمرانی

اعتماد و صداقت دو ستون بنیادین برای هر نظام حکمرانی پایدار و مردم‌محور هستند. در اندیشه سیاسی اسلام، حکمرانی به مثابه عهده‌ی الهی میان حاکم و امت است که بر پایه صداقت، امانت‌داری و مسئولیت‌پذیری بنا می‌شود. امام علی(ع) در نهج البلاغه بارها اعتماد را نه تنها یک فضیلت اخلاقی، بلکه سرمایه‌ای استراتژیک معرفی می‌کند که بقای حکومت و رضایت عمومی را تضمین می‌کند. این نگاه نشان می‌دهد که صداقت و پابندی به عهد، شرط بقای دولت‌ها و عزت جامعه است و بدون آن، مشروعیت سیاسی و انسجام اجتماعی به خطر می‌افتد. در چارچوب بنیان‌های نظری انقلاب اسلامی نیز این دو اصل فراتر از ضرورت‌های اخلاقی، بنیانی راهبردی برای حکمرانی آینده‌نگر محسوب می‌شوند. انقلاب اسلامی با هدف تحقق تمدن نوین اسلامی است، باید بتواند اعتماد عمومی را به‌طور مستمر بازتولید کند و سرمایه اجتماعی را در برابر فرسایش‌های ناشی از بحران‌ها و تحولات پرشتاب تقویت نماید. این امر تنها زمانی محقق می‌شود که حاکمان در عمل به عهد خود با مردم وفادار باشند، عدالت اقتصادی و اجتماعی را رعایت کنند و سازوکارهای شفافیت، پاسخ‌گویی و مبارزه با فساد را در ساختار حکمرانی نهادینه سازند. بنابراین، اعتماد و صداقت نه فقط به‌عنوان فضایل اخلاقی، بلکه به مثابه سرمایه‌های راهبردی برای آینده انقلاب اسلامی عمل می‌کنند. این دو اصل ظرفیت تاب‌آوری جامعه را در برابر بحران‌ها افزایش می‌دهند و مانع گسست اجتماعی و کاهش سرمایه اجتماعی می‌شوند. به بیان دیگر، اعتماد و صداقت پیوند دولت و ملت را از سطحی صرفاً حقوقی، به پیوندی اخلاقی و تمدنی ارتقا می‌بخشند؛ پیوندی که می‌تواند پشتوانه‌ای پایدار برای تحقق اهداف کلان انقلاب اسلامی و حرکت به‌سوی تمدن نوین اسلامی باشد.

جدول ۱. مفاهیم و راهبردهای اعتماد و صداقت در حکمرانی آینده‌نگر

ردیف	آموزه	مفهوم کلیدی	تحلیل راهبردی	راهبرد پیشنهادی
۱	بزرگترین خیانت، خیانت به امت و زشت‌ترین فریب، فریب رهبر است (نامه/۲۶).	پرهیز از خیانت و فریبکاری	خیانت به مردم و فریبکاری سیاسی، مشروعیت نظام را از بین می‌برد و سرمایه اجتماعی را فرسایش می‌دهد.	تدوین ساز و کارهای نظارتی و اخلاقی مداری در تصمیم‌گیری‌های کلان برای پیشگیری از فریبکاری سیاسی
۲	امانت را نگه دار، چه کوچک	امانت‌داری و	امانت‌داری حتی در امور	طراحی ساختارهای نظارت

چه بزرگ، حتی اگر به اندازه نخ و ریسمانی باشد (حکمت/۴۲۷).	حفظ حقوق مردم	کوچک نشان دهنده صداقت نظام و تضمین کننده اعتماد عمومی است.	مردمی و الزام قانونی برای شفافیت مالی و اخلاقی مسئولان
۳	هر که را به کار گماری، نخست او را بیازما، نه با دوستی و خوش گمانی، بلکه با آزمایش و تجربه (خطبه/۲۱۶).	شایسته سالاری در انتصابات	گزینش افراد شایسته و با تجربه، تضمین کننده کارآمدی نظام و جلوگیری از فساد اداری است.
۴	بدترین وزیران تو، کسی است که پیش از تو برای فاسدان وزیر بوده و در گناهان آنان شرکت کرده است (خطبه/۳۴).	پالایش بدنه مدیریتی از افراد فاسد	پاکسازی ساختار حکومتی از عناصر ناسالم، زمینه ساز بازسازی اعتماد مردم به نظام حکمرانی است.
۵	بدان اگر خیانت کنی، خداوند در دنیا و آخرت دشمن تو خواهد بود (نامه/۷۱).	مسئولیت پذیری در حفظ امانت - ها	مسئولیت پذیری حاکمان در برابر خدا و مردم، عامل تقویت مشروعیت و سرمایه اجتماعی است.
۶	نزدیکترین مردم به تو باید کسانی باشند که سخن حق را تلخ تر از عسل به تو بگویند (حکمت/۲۱۶).	پذیرش نقد و بازخورد	حاکمانی که پذیرای صادقانه هستند، سرمایه اعتماد را در جامعه افزایش می دهند.
۷	حق مردم را در روزی آنان رعایت کن و از اندوخته کردن آن در خزانه بپرهیز (نامه/۵۳).	عدالت اقتصادی و رعایت حق مردم	شفاف سازی بودجه عمومی و جلوگیری از تمرکز منابع در دست گروه های خاص برای تحقق عدالت اجتماعی
۸	با مردم با نیکی رفتار کن، زیرا تو بر آنان والی نیستی بلکه خدمتگزاری (نامه/۴۵).	فروتنی و ارتباط مستقیم با مردم	ارتباط صمیمی حاکمان با مردم، سرمایه اجتماعی افقی و مشروعیت نظام را افزایش می دهد.
۹	از چاپلوسان و خدمتگزاران پرهیز کن که اینان عامل فسادند (حکمت/۱۳۱)	پرهیز از چاپلوسی و سخن چینی اطرافیان	جلوگیری از نفوذ افراد چاپلوس در اطراف حاکمان، زمینه ساز تصمیم گیری های درست و مبتنی بر واقعیت است.
۱۰	هر که در امانت خیانت کند و بر مردم ستم روا دارد، خداوند لعنتش کند (خطبه/۱۲۶).	رعایت امانت - داری و پرهیز از ظلم	توسعه قوانین مقابله با فساد و جرم انگاری خیانت به اعتماد عمومی در همه سطوح مدیریتی

آنچه در این جدول تحت عنوان «اعتماد و صداقت» صورت‌بندی شده است، در منظومه فکری نهج‌البلاغه، فراتر از یک گزاره اخلاقی، در جایگاه «مکانیسم ثبات‌بخش سیستم سیاسی» قرار دارد. امام علی(ع) در تعبیری استراتژیک، «عامه مردم» را «عماد دین» می‌خوانند؛ این تعبیر نشان می‌دهد که اعتماد (به مثابه سرمایه اجتماعی)، نه یک متغیر وابسته، که متغیر پیشران در پایداری نظام حکمرانی است. در واقع، صدق گفتار و فعل کارگزار در این متن، یک راهبرد «کاهش هزینه‌های مبادله» میان دولت و ملت است. بدین معنا که هرگونه گسست در صداقت حاکم، مستقیماً به فرسایش سرمایه اجتماعی و در نتیجه، افزایش هزینه‌های حکمرانی می‌انجامد. بنابراین، آنچه در ادبیات مدرن «اعتماد نهادی» نامیده می‌شود، در اینجا به عنوان «پروتکل بقای حکومت» بازخوانی شده است.

۲-۳-۲. مشارکت و همبستگی اجتماعی

مشارکت و همبستگی اجتماعی، از اساسی‌ترین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و پیش‌شرط‌های تحقق حکمرانی مطلوب در هر جامعه‌ای است. در اندیشه علوی، این دو مفهوم فراتر از ابزارهای صرفاً سیاسی، به‌مثابه ارزش‌های بنیادین اجتماعی مطرح می‌شوند که ضامن بقا و پویایی امت اسلامی‌اند. امام علی(ع) در نهج‌البلاغه، بارها بر اهمیت نقش مردم در تصمیم‌سازی‌ها، لزوم تقویت انسجام اجتماعی و پرهیز از شکاف‌های طبقاتی و قومی تأکید کرده است. چنین نگاهی بیانگر آن است که حاکمیت در اسلام نه تنها بر پایه سلطه‌گری نمی‌باشد بلکه بر مبنای پیوندی عمیق و دوسویه میان مردم و دولت شکل می‌گیرد؛ پیوندی که با مشارکت آگاهانه و همبستگی فعال اعضای جامعه استوارتر می‌شود. از منظر آینده‌نگری، مشارکت اجتماعی صرفاً به معنای حضور ظاهری مردم در عرصه‌های سیاسی نیست، بلکه باید به‌عنوان فرایندی پایدار و هدفمند دیده شود که در آن افراد احساس تعلق، مسئولیت‌پذیری و اعتماد متقابل را تجربه می‌کنند. چنین فرایندی، علاوه بر افزایش تاب‌آوری اجتماعی در برابر بحران‌های آینده، بستر لازم برای تحقق عدالت اجتماعی، توزیع عادلانه منابع و جلوگیری از تمرکز قدرت در دست گروه‌های خاص را فراهم می‌آورد. آموزه‌های مدیریتی نهج‌البلاغه با تأکید بر شورا، مشورت‌گرایی، رعایت انصاف و ترویج ارزش‌های جمع‌گرایانه، الگوی راهبردی مهمی برای بازطراحی حکمرانی آینده‌نگر در نظام‌های اسلامی ارائه می‌دهند.

جدول ۲. مفاهیم و راهبردهای مشارکت و همبستگی اجتماعی در حکمرانی آینده‌نگر

ردیف	آموزه	مفهوم کلیدی	تحلیل راهبردی	راهبرد پیشنهادی
۱	ای مردم! مرا بر شما حقی است و شما را بر من حقی. پس حق شما بر من آن است که خیرخواه شما باشم و بیت‌المال را عادلانه میان شما تقسیم کنم (خطبه/۳۴)	مسئولیت‌پذیری متقابل	این بیان امام علی(ع) مبنای مشارکت دوسویه و مسئولیت‌پذیری متقابل دولت و مردم را تبیین می‌کند.	سیاست‌های تعاملی برای تقویت اعتماد عمومی و افزایش شفافیت مالی دولت با هدف جلب اعتماد عمومی
۲	پس با یکدیگر همدل باشید و بر کار نیک تعاون کنید و از تفرقه	همدلی و تعاون اجتماعی	تأکید بر همبستگی اجتماعی و پرهیز از تفرقه،	برنامه‌های فرهنگی وحدت‌محور برای کاهش

	بهریزید (خطبه/۱۷۶)		اساس انسجام ملی و ثبات سیاسی است.	شکاف‌های اجتماعی و قومی
۳	در کارهای مردم با آنان مشورت کن، زیرا هیچ اندیشه‌ای چون مشورت راهگشا نیست (نامه/۵۳)	مشورت‌گرایی	مشورت‌گرایی مشارکت فعال مردم در تصمیم‌گیری‌ها را ممکن کرده و سرمایه اجتماعی را تقویت می‌کند.	تشکیل شوراهای مردمی و نهادهای مشورتی برای افزایش مقبولیت سیاست‌ها
۴	اگر مردم بر اطاعت و همکاری اتفاق کنند، زندگی آنان سامان می‌پذیرد و دشمنان از آنان ناامید می‌شوند (حکمت/۲۰۱)	همکاری و انسجام اجتماعی	مشارکت و همکاری مردمی تاب‌آوری اجتماعی و امنیت ملی را افزایش می‌دهد.	شبکه‌سازی اجتماعی و داوطلبانه برای مشارکت در امور اجتماعی و ملی
۵	از انصاف در میان مردم بهره بگیر و هیچ‌کس را بر دیگری ترجیح مده مگر به سبب تقوا و عمل صالح (نامه/۵۳)	عدالت و برابری اجتماعی	انصاف و برابری، مشارکت و اعتماد اجتماعی را تقویت می‌کند و از بی‌اعتمادی عمومی می‌کاهد.	صلاح قوانین تبعیض‌آمیز و ترویج عدالت اجتماعی در سیاست‌گذاری
۶	بدانید که هیچ قومی پراکنده نشد مگر آن‌که قدرت‌شان کاستی گرفت (خطبه/۱۷۶)	حفظ انسجام ملی	انسجام و وحدت اجتماعی ضامن پایداری نظام سیاسی و تحقق توسعه پایدار است.	مپین‌های وحدت‌محور برای تقویت تعلق اجتماعی و مقابله با جریان‌های تفرقه‌افکن
۷	هر که خیرخواه امت باشد خداوند او را از فتنه‌ها در امان نگاه دارد. (حکمت/۲۸۲)	خیرخواهی اجتماعی	خیرخواهی حاکمان و مردم نسبت به یکدیگر موجب افزایش سرمایه اجتماعی و تقویت همبستگی ملی می‌شود.	آموزش‌های اخلاقی و شهروندی برای ارتقای مسئولیت‌پذیری اجتماعی
۸	کسی که میان مردم به عدالت رفتار کند، مردم او را دوست دارند و دشمنان از او بیمناک می‌شوند (حکمت/۴۳۷)	عدالت در رفتار اجتماعی	عدالت در رفتار اجتماعی عدالت اجتماعی رابطه دولت و ملت را تحکیم کرده و مشارکت مردمی را ارتقاء می‌بخشد.	قویت نهادهای نظارتی برای تضمین عدالت در توزیع منابع و فرصت‌ها
۹	مردم ستون دین، لشکریان آن و سرمایه امنیت‌اند. پس با آنان مهربان باش و خیرخواه‌شان باش (نامه/۵۳)	مردم‌مداری و سرمایه اجتماعی	مردم‌مداری سرمایه اجتماعی را ارتقاء داده و مشروعیت حاکمیت را تقویت می‌کند.	سیاست‌های حمایت اجتماعی و اقتصادی برای جلب اعتماد و افزایش مشارکت مردمی
۱۰	بکوشید تا رشته‌های مودت را محکم کنید و از دشمنی‌ها بهره‌یزید، که این دشمنی‌ها آتش جنگ‌ها را شعله‌ور می‌سازد (حکمت/۲۵۴)	تقویت مودت اجتماعی	مودت اجتماعی مانع بروز نزاع‌ها شده و موجب تحکیم همبستگی ملی می‌شود.	برنامه‌های گفت‌وگو محور برای حل اختلافات و پیشگیری از خشونت و نزاع‌های قومی

مؤلفه‌های استخراج شده در این جدول، «مشارکت» را از ساحت یک رفتار کنشگرانه، به ساحت یک «دیالکتیک عمیق میان حاکم و امت» ارتقا می‌دهند. مشارکت در منظومه فکری امام، نه صرفاً یک حق مدنی، بلکه «تکلیف اجتماعی نظارت‌گر» است. در حالی که در نظریات غربی، مشارکت اغلب به «مشارکت انتخابی» تقلیل می‌یابد، در نهج البلاغه، پیوند میان «مشورت» و «انصاف»، نوعی «همبستگی ارگانیک»^۱ را ایجاد می‌کند. این همبستگی، ظرفیت سیستم را برای «بازخوردگیری از جامعه» افزایش داده و مانع از تصلب ساختار قدرت می‌شود. از این منظر، این آموزه‌ها نه یک توصیه اخلاقی، بلکه راهبردی برای «توزیع مسئولیت حکمرانی» میان دولت و توده‌ها جهت جلوگیری از استبداد ساختاری است.

مشارکت و همبستگی اجتماعی در نظام حکمرانی اسلامی، صرفاً ابزارهای حکمرانی نیستند، بلکه بنیان‌های اصلی یک جامعه توانمند و پایدار به شمار می‌روند. در آموزه‌های نهج البلاغه، امام علی(ع) با نگاهی ژرف که نشان‌دهنده رابطه‌ای دوسویه میان دولت و ملت است مردم را نه به عنوان پیروان صرف، بلکه به مثابه ستون‌های دین و حافظان امنیت معرفی می‌کند؛ این رویکرد، مشارکت را از سطح حضور نمادین شهروندان فراتر برده و آن را به فرآیندی پویا و معنادار تبدیل می‌کند که در آن هر فرد نقشی فعال در تحقق عدالت، انسجام اجتماعی و توسعه پایدار ایفا می‌نماید. نهج البلاغه با تأکید مکرر بر شورا، مشورت‌گرایی و رعایت انصاف، پیوند میان حاکم و مردم را بر پایه اعتماد، احترام متقابل و خیرخواهی متقابل استوار می‌سازد. این نگاه نشان می‌دهد که تنها در سایه عدالت اجتماعی و برابری، مشارکت واقعی امکان‌پذیر است. حاکمی که به جای تکیه بر حلقه‌های بسته قدرت، مردم را شریک در تصمیم‌سازی بداند، نه تنها سرمایه اجتماعی را تقویت می‌کند بلکه زمینه‌های لازم برای پایداری سیاسی و تاب‌آوری اجتماعی را فراهم می‌آورد. از منظر آینده‌نگری، همبستگی اجتماعی عامل کلیدی در مقابله با چالش‌های پیچیده عصر حاضر است. در جهانی که شکاف‌های طبقاتی، قومی و فرهنگی روزبه‌روز عمیق‌تر می‌شود، جامعه‌ای که پیوندهای اجتماعی مستحکمی دارد، قادر خواهد بود در برابر بحران‌ها مقاومت کند و مسیر توسعه را ادامه دهد. امام علی(ع) با هشدار در مورد عواقب تفرقه و تأکید بر تعاون و همدلی، نوعی رویکرد پیش‌گیرانه برای حفظ امنیت و ثبات اجتماعی ارائه می‌دهد؛ رویکردی که در حکمرانی آینده‌نگر جایگاه برجسته‌ای دارد. همچنین، تأکید بر خیرخواهی اجتماعی و پرهیز از دشمنی‌های داخلی، فضایی اخلاق‌محور در جامعه ایجاد می‌کند که اعتماد عمومی را بازتولید و سرمایه اجتماعی را تثبیت می‌نماید. این سرمایه نرم، در کنار ابزارهای سخت قدرت، تضمین‌کننده دوام و کارآمدی حکومت خواهد بود. بنابراین، حکمرانی آینده‌نگر در بستر اسلامی ناگزیر از بازخوانی این اصول و نهادینه‌سازی آن‌ها در تمامی سطوح تصمیم‌گیری است. در مجموع، مشارکت و همبستگی اجتماعی، همان چسب نامرئی است که اجزای جامعه را کنار هم نگه می‌دارد و به دولت اسلامی امکان می‌دهد تا در برابر بحران‌های پیش‌بینی‌ناپذیر قرن جدید، با اقتدار و مشروعیت عمل کند. آموزه‌های مدیریتی نهج البلاغه، در این زمینه الگویی بی‌بدیل

1. Organic Solidarity

و تمدن ساز ارائه می دهند که می تواند راهنمای حرکت جمهوری اسلامی ایران به سوی حکمرانی آینده نگر باشد.

۳-۳-۲. اخلاق مدیریتی و رعایت انصاف

اخلاق مدیریتی و رعایت انصاف، از مهم ترین ارکان حکمرانی در نگاه اسلامی است. در جهان بینی امام علی(ع)، حکمرانی صرفاً اداره امور نیست، بلکه امانتی الهی است که مسئولیت آن با رعایت اصول اخلاقی و عدالت اجتماعی معنا می یابد. این رویکرد بر این اصل استوار است که حاکم باید در تمام تصمیم گیری ها، نه تنها منافع عمومی را در نظر گیرد، بلکه با پرهیز از تبعیض، حق هر فرد را بدون توجه به جایگاه اجتماعی، قومیت یا وابستگی های سیاسی رعایت کند. امروزه در ادبیات مدیریت سیاسی و نظریه سرمایه اجتماعی، اخلاق مداری و انصاف از مؤلفه های کلیدی برای ایجاد اعتماد عمومی و مشروعیت سیاسی شناخته می شوند. آموزه های امام علی(ع) در نهج البلاغه با تأکید بر وفاداری به عهد، پاسخگویی در برابر مردم و رعایت مساوات، الگویی بی بدیل برای بازطراحی مدل های حکمرانی در جوامع اسلامی معاصر ارائه می دهد. چنین نگرشی، نه تنها به رفع بی عدالتی و فساد کمک می کند، بلکه زمینه ساز شکل گیری یک جامعه همدل، منسجم و آینده نگر است.

جدول ۳. مفاهیم و راهبردهای اخلاقی مدیریتی و انصاف در حکمرانی آینده نگر

ردیف	آموزه	مفهوم کلیدی	تحلیل راهبردی	راهبرد پیشنهادی
۱	برترین شما نزد من کسی است که بیش از دیگران حق را بگوید، هر چند برای من ناخوشایند باشد (خطبه/۲۱۶).	صداقت و جسارت در بیان حق	حاکمی که نقیذیر است و صدای مخالفان را می شنود، سرمایه اجتماعی و مشروعیت خود را تقویت می کند.	توسعه نظام های بازخورد مردمی و تضمین آزادی بیان در چارچوب اخلاق اسلامی
۲	هر که را به کار گماری، نخست او را بیازما، نه با دوستی و خوش گمانی، بلکه با آزمایش و تجربه (خطبه/۲۱۶).	شایسته سالاری در انتصاب مدیران	انتخاب مدیران بر اساس شایستگی اخلاقی و حرفه ای، تضمین کننده سلامت و کارآمدی نظام حکمرانی است.	ایجاد نظام ارزیابی دقیق برای گزینش مدیران و مقابله با انتصابات حزبی و قوم گرایانه
۳	از برتری دادن یکی بر دیگری جز بر اساس تقوا و عمل صالح بپرهیز (نامه/۵۳).	رعایت انصاف و برابری	پرهیز از تبعیض در توزیع فرصت ها و منابع، زمینه ساز افزایش اعتماد عمومی و انسجام اجتماعی است.	اصلاح سیاست های تبعیض آمیز و تضمین عدالت اجتماعی در فرآیندهای اداری و اقتصادی
۴	مردم در حق و عدل برابرند و تو در برابر آنان مسئول هستی (نامه/۵۳).	مسئولیت پذیری حاکمان	مسئولیت پذیری اخلاقی و حقوقی حاکمان نسبت به مردم، بستر اعتماد متقابل و مشارکت مردمی را فراهم می آورد.	استقرار نظام های پاسخگویی شفاف و توسعه نهادهای نظارت مردمی
۵	مبادا دستت برای گرفتن مال مردم باز و برای دادن حق آنان	عدالت اقتصادی و پرهیز از ظلم	توزیع عادلانه منابع اقتصادی، موجب تقویت عدالت اجتماعی	تدوین سیاست های بازتوزیمی و عدالت محور

	بسته باشد (خطبه/۲۱۴).		و جلوگیری از فساد می شود.	برای کاهش شکاف طبقاتی
۶	به آنچه از مردم می گیری، به دیده امانت بنگر و در خرج آن عدالت را رعایت کن (نامه/۵۳).	امانت داری در منابع عمومی	رعایت امانت داری در منابع ملی، سرمایه اجتماعی نهادی را ارتقاء داده و مشروعیت نظام را تقویت می کند.	امانت داری در منابع عمومی
۷	حاجت های مردم را خود برآور و آنان را از درگاهت مأیوس مساز (نامه/۵۳).	تکریم ارباب رجوع و مسئولیت پذیری	رسیدگی به نیازهای مردم و ارتباط مستقیم با آنان، اعتماد و رضایت عمومی را افزایش می دهد.	راه اندازی سامانه های پاسخگویی سریع و برقراری دیدارهای مستقیم با مردم توسط مسئولان
۸	در میان مردم طوری رفتار کن که اگر رفتی بر تو گریه کنند و اگر بمانی دوست داشته باشند (خطبه/۱۰).	اخلاق مداری و خوش رفتاری حاکمان	اخلاق مداری و خوش رفتاری با مردم، ضامن سرمایه اجتماعی پایدار و تقویت مشروعیت سیاسی است.	آموزش اخلاق اسلامی به مدیران و ارزیابی عملکرد آنان بر اساس شاخص های رفتاری
۹	از چاپلوسان و سخن چینان دوری کن، که اینان عامل فساد و تباهی اند (نامه/۵۳).	مبارزه با فساد اخلاقی در مدیریت	حذف عناصر چاپلوس از ساختار مدیریتی، سلامت نظام سیاسی و افزایش اعتماد عمومی را به همراه دارد.	اجرای طرح پالایش اداری و مقابله با نفوذ گروه های منفعت طلب در تصمیم گیری ها
۱۰	در کارهای کوچک و بزرگ، عدالت را رعایت کن، زیرا عدالت مایه قوام امور و پایدارکننده حکومت هاست (حکمت/۴۳۷).	عدالت محوری در همه امور	عدالت محوری در تمام سطوح حکمرانی، پایداری سیاسی و افزایش سرمایه اجتماعی را تضمین می کند.	استقرار نظام های قضایی و اداری مبتنی بر عدالت برای حفظ اعتماد مردم به حاکمیت

اخلاق مدیریتی و رعایت انصاف، در نگاه امام علی(ع)، نه یک امتیاز ویژه برای برخی گروه ها بلکه حقی مسلم برای همه اقشار جامعه است. نهج البلاغه نشان می دهد که حاکم اسلامی، امانت داری است که مسئولیت او در قبال مردم تنها با رعایت اصول اخلاقی و عدالت اجتماعی معنا پیدا می کند. چنین نگاهی، بنیانی برای حکمرانی تمدن ساز است؛ حکمرانی ای که در آن حاکمان به جای سلطه گری، خود را خادمان مردم می دانند و در برابر آنان پاسخگو هستند. از منظر سرمایه اجتماعی، رعایت انصاف در توزیع منابع، انتصاب مدیران شایسته و پرهیز از تبعیض، مهم ترین عوامل تقویت اعتماد عمومی است. جامعه ای که در آن مردم اطمینان داشته باشند حقوق شان رعایت می شود و هیچ فرد یا گروهی به دلیل جایگاه اجتماعی، قومی یا سیاسی از امتیازات ناعادلانه برخوردار نیست، سرمایه اجتماعی عمودی و افقی خود را بازتولید خواهد کرد. این سرمایه نرم، ضامن بقای نظام سیاسی در برابر چالش های بیرونی و درونی است. امام علی(ع) بارها حاکمان را از گرفتار شدن در دام فساد، تبعیض و بی عدالتی بر حذر داشته است؛ چراکه این عوامل، همچون موربانه، مشروعیت و اقتدار هر حکومتی را از درون می خورند. او با تأکید بر شفافیت مالی و اخلاقی، امانت داری در بیت المال و رسیدگی مستقیم به نیازهای مردم، مدلی از حکمرانی ارائه می دهد که در آن رضایت عمومی نه از طریق ابزارهای اجبار، بلکه از مسیر اعتمادسازی و عدالت ورزی حاصل

می‌شود. در دنیای امروز که بحران‌های اخلاقی، فساد و شکاف‌های اجتماعی از مهم‌ترین تهدیدات برای نظام‌های سیاسی به شمار می‌روند، آموزه‌های اخلاقی امام علی(ع) می‌توانند نقشه راهی برای بازسازی حکمرانی و بازگرداندن اعتماد مردم به حاکمیت باشند. حکمرانی آینده‌نگر باید بر اساس این اصول حرکت کند؛ یعنی نظامی که اخلاق را به‌عنوان محور اصلی سیاست‌گذاری‌ها قرار دهد، مدیرانی شایسته و پاک‌دست برگزیند و عدالت را در همه سطوح جامعه نهادینه سازد. به‌طور کلی، اخلاق مدیریتی و رعایت انصاف همان چسب نامرئی است که جامعه را به‌هم پیوند می‌دهد و دولت را از یک ساختار اداری خشک به یک نهاد خدمت‌گزار مردم تبدیل می‌کند. بدون این دو اصل، هیچ حکومتی با پیشرفته‌ترین ابزارهای فناوری و نظارتی نمی‌تواند مشروعیت پایدار و رضایت مردمی را تضمین کند. نهج‌البلاغه با بازنمایی این حقایق، الگویی الهام‌بخش برای حرکت جمهوری اسلامی ایران به‌سوی حکمرانی اخلاق‌محور و آینده‌نگر فراهم آورده است. خروجی منظومه‌ای این مؤلفه‌ها، در مفهوم «تاب‌آوری اجتماعی» متبلور می‌شود. در نگاه حکمرانی آینده‌نگر، تاب‌آوری به معنای «توانایی سیستم برای جذب شوک‌ها و حفظ انسجام در شرایط بحرانی» است. امام علی(ع) با تأکید بر عدالت و اخلاق کارگزاران، در واقع به دنبال «افزایش ضریب پذیرش عمومی» برای عبور از بحران‌ها هستند. به عبارت دیگر، عدالت در این منظومه، «تکنولوژی نرم مدیریت بحران» است. وقتی جامعه، ساختار قدرت را عادلانه و اخلاقی درک کند، هزینه عبور از بحران‌های آینده کاهش یافته و انسجام ملی به عنوان بنیادی‌ترین سرمایه، در برابر تهدیدات احتمالی فراوان، مصون می‌ماند. این استدلال نشان می‌دهد که آینده‌نگری در نهج‌البلاغه، نه یک پیش‌بینی صرف، بلکه «ساخت ظرفیت‌های اخلاقی» برای بقای نظام است.

۲-۳-۴. تاب‌آوری و آینده‌نگری در حکمرانی

تاب‌آوری و آینده‌نگری در حکمرانی، از مفاهیم کلیدی در مدیریت معاصر و از ارکان بنیادین حکمرانی اسلامی است. در نهج‌البلاغه، امام علی(ع) حاکم را فردی معرفی می‌کند که باید در برابر چالش‌ها استوار باشد و توانایی پیش‌بینی و مدیریت بحران‌ها را داشته باشد. این رویکرد، نگاه صرف به اداره روزمره را رد کرده و حاکمیت را موظف می‌داند با نگرش کلان و آینده‌نگر، مسیر جامعه را در جهت عدالت، پیشرفت و امنیت پایدار هدایت کند. در ادبیات مدیریت سیاسی، تاب‌آوری به‌عنوان ظرفیت نظام برای حفظ پایداری در برابر شوک‌ها و تهدیدات شناخته می‌شود؛ ظرفیتی که بدون آینده‌نگری و اتخاذ رویکردهای پیش‌گیرانه امکان‌پذیر نیست. آموزه‌های مدیریتی امام علی(ع) با تأکید بر استقامت اخلاقی، درایت سیاسی و دوراندیشی، چارچوبی ارزشمند برای طراحی الگوی حکمرانی‌ای فراهم می‌آورد که در آن حکومت، نه‌تنها در برابر بحران‌ها آسیب‌پذیر نیست، بلکه با اتکا به سرمایه اجتماعی و خرد جمعی، قادر به عبور از آن‌ها و تضمین پایداری اجتماعی خواهد بود.

جدول ۴. مفاهیم و راهبردهای تاب‌آوری و آینده‌نگری در حکمرانی آینده‌نگر

ردیف	آموزه	مفهوم کلیدی	تحلیل راهبردی	راهبرد پیشنهادی
۱	هرگاه فتنه‌ها روی آورد، با استقامت و صبر از آن عبور کن، زیرا پایان هر فتنه‌ای آرامش است (حکمت/۱۵۶)	استقامت در بحران‌ها	پایداری اخلاقی و مدیریتی حاکمان در مواجهه با بحران‌ها، اعتماد عمومی را افزایش می‌دهد و سرمایه اجتماعی را حفظ می‌کند.	طراحی برنامه‌های مدیریت بحران مبتنی بر تقویت تاب‌آوری ساختاری و اجتماعی
۲	پیش از آنکه دشمن به شما حمله کند، با بصیرت و آینده‌نگری، خود را برای مقابله آماده سازید (نامه/۵۳)	آینده‌نگری در سیاست‌گذاری	پیش‌بینی و اقدام پیش‌گیرانه، مانع غافلگیری و کاهش آسیب‌پذیری نظام سیاسی می‌شود.	ایجاد نهادهای مطالعات استراتژیک و توسعه سناریوهای پیش‌گیرانه در سطوح ملی
۳	از تصمیمات شتاب‌زده بپرهیز، زیرا پشیمانی به دنبال خواهد داشت (حکمت/۲۲۳)	احتیاط و سنجیدگی در تصمیم‌گیری	تصمیم‌گیری آگاهانه و پرهیز از شتاب‌زدگی، باعث افزایش پایداری اجتماعی و جلوگیری از بحران‌های غیرضروری می‌شود.	تدوین فرآیندهای تصمیم‌سازی مشارکتی و مبتنی بر شواهد برای کاهش ریسک تصمیمات کلان
۴	بدان که روزگار دو روی دارد: روزی به سود تو و روزی بر ضد تو. پس در هر دو حال، آماده و استوار باش (حکمت/۴۲۷)	انعطاف‌پذیری و آمادگی مستمر	انعطاف‌پذیری حاکمان در برابر تغییرات سیاسی و اجتماعی، ضامن بقای مشروعیت و سرمایه اجتماعی است.	آموزش مدیران به مهارت‌های تاب‌آوری فردی و نهادی برای انطباق با شرایط متغیر
۵	از فرصت‌ها به‌خوبی بهره بگیر، زیرا فرصت‌ها همچون ابر می‌گذرند (حکمت/۲۱)	فرصت‌سنجی و مدیریت زمان	بهره‌برداری به‌موقع از فرصت‌ها، عامل کلیدی در تقویت سرمایه اجتماعی و کاهش آسیب‌پذیری در برابر تهدیدات است.	نهادینه‌سازی فرهنگ فرصت‌محوری در ساختارهای حکومتی و افزایش ظرفیت واکنش سریع
۶	در برابر دشمنان، پیوسته مراقب باش و از فریب آنان غافل نشو (نامه/۵۲)	هوشیاری سیاسی و امنیتی	هوشیاری مداوم حاکمیت در برابر تهدیدات خارجی و داخلی، عاملی کلیدی برای حفظ ثبات و انسجام اجتماعی است.	تقویت نهادهای اطلاعاتی و امنیتی با رویکرد اخلاقی و حفظ اعتماد عمومی
۷	هرکه در زمان آرامش به فکر بحران نباشد، در زمان بحران دچار غافلگیری می‌شود (حکمت/۲۸۲)	پیش‌بینی بحران‌ها و آمادگی پیشگیرانه	آینده‌نگری در دوره ثبات، ضامن واکنش سریع و مؤثر در زمان بروز بحران است.	ایجاد بانک‌های اطلاعاتی ریسک و برنامه‌ریزی برای مدیریت موقعیت‌های اضطراری
۸	در امور مهم با صاحبان خرد مشورت کن، زیرا آنان افق‌های دوردست را بهتر می‌بینند (نامه/۳۱).	خرد جمعی و تصمیم‌سازی مشارکتی	استفاده از خرد جمعی در تصمیم‌سازی، تاب‌آوری اجتماعی را افزایش داده و کیفیت سیاست‌ها را بهبود می‌بخشد.	راه‌اندازی شوراهای مشورتی ملی و منطقه‌ای برای جذب نظرات نخبگان و مردم
۹	پیش از آنکه کارها سخت	اقدام پیش‌گیرانه	پیش‌دستی در حل مسائل، توسعه نظام‌های پیشگیری و	

پایش مستمر وضعیت‌های بحرانی در سطوح مختلف حکمرانی	عامل کلیدی در جلوگیری از بروز بحران‌های ساختاری است.		شود، چاره‌جویی کن، زیرا در هنگام بحران مجال اندیشه کم است (حکمت/۱۶۰)	
آموزش و تربیت مدیران بر اساس اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی برای مقابله با بحران‌ها	اقتدار اخلاقی و ثبات حاکمان، عامل مهمی در حفظ اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی پایدار است.	ثبات و اقتدار اخلاقی در حکمرانی	در برابر سختی‌ها همچون کوه استوار باش، که این استواری دل‌ها را به تو امیدوار و دشمنان را مأیوس می‌کند (خطبه/۱۷۵).	۱۰

تاب‌آوری و آینده‌نگری، دو مؤلفه حیاتی برای پایداری نظام‌های حکمرانی در جهان پرچالش امروز هستند. در اندیشه امام علی(ع)، این دو نه به‌عنوان واکنشی به بحران‌ها، بلکه به‌عنوان اصولی بنیادین در فرآیند مدیریت و سیاست‌گذاری مطرح می‌شوند. نهج البلاغه با تأکید بر استقامت در برابر سختی‌ها، دوراندیشی در تصمیم‌گیری و استفاده از فرصت‌ها، الگویی را ارائه می‌دهد که در آن حکومت اسلامی، نه فقط در برابر تهدیدات مقاوم است، بلکه با پیش‌بینی تحولات، مسیر جامعه را به‌سوی پیشرفت و عدالت هدایت می‌کند. از منظر سرمایه اجتماعی، تاب‌آوری زمانی حاصل می‌شود که رابطه دولت و ملت بر پایه اعتماد متقابل و مشارکت فعال شکل گرفته باشد. حاکمانی که در آرامش برای بحران‌ها آماده می‌شوند و در دوران ناآرامی با صبر و ثبات اخلاقی عمل می‌کنند، نه تنها سرمایه اجتماعی موجود را حفظ می‌کنند، بلکه آن را بازتولید کرده و به سرمایه‌ای راهبردی برای مدیریت آینده بدل می‌سازند. این نگاه، با رویکردهای مدیریت بحران در حکمرانی معاصر هم‌پوشانی دارد، اما برتری آن در بعد اخلاقی و معنوی است؛ جایی که امام علی(ع) تأکید دارد اقتدار واقعی حکومت، در استواری اخلاقی و وفاداری به ارزش‌ها نهفته است. آینده‌نگری نیز در نهج البلاغه به‌عنوان وظیفه‌ای مدیریتی و مسئولیتی اخلاقی مطرح می‌شود. پیش‌بینی بحران‌ها، پرهیز از تصمیمات شتاب‌زده و بهره‌گیری از خرد جمعی، از جمله آموزه‌هایی است که امام علی(ع) برای حفظ پایداری نظام و سلامت جامعه به آن‌ها تأکید می‌کند. چنین نگرشی به حاکمان کمک می‌کند تا نه تنها نسبت به تهدیدات خارجی، بلکه در برابر آسیب‌های داخلی مانند فساد، بی‌عدالتی و نارضایتی عمومی، مصون بمانند. در نهایت، تاب‌آوری و آینده‌نگری همان پیوند نامرئی میان گذشته، حال و آینده یک حکومت است. نظامی که بر این دو اصل استوار باشد، قادر خواهد بود با اتکا به سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی، از هر بحران به‌عنوان فرصتی برای اصلاح و پیشرفت استفاده کند. نهج البلاغه در این مسیر، نقشه راهی الهام‌بخش برای جمهوری اسلامی ایران فراهم می‌آورد؛ نقشه‌ای که حرکت از حکمرانی واکنشی به حکمرانی پیش‌نگرانه و اخلاق‌محور را ممکن می‌سازد.

۳. نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که آموزه‌های استخراج‌شده از نهج البلاغه، صرفاً مجموعه‌ای از توصیه‌های اخلاقی پراکنده نیستند، بلکه در پیوندی درونی و منظومه‌وار، منطق حکمرانی منسجمی را شکل می‌دهند. این منطق بر ارتباط ساختاری مفاهیمی چون عدالت، مسئولیت‌پذیری، نظارت، حق مردم،

کارگزارشناسی و پاسخگویی استوار است و در مجموع تصویری نظام‌مند از اندیشه سیاسی امام علی(ع) ارائه می‌کند. البته این منظومه به معنای ارائه یک ساختار نهادی مدرن نیست، بلکه مشتمل بر اصولی فراتاریخی و جهان‌شمول است که قابلیت بازخوانی و انطباق در بسترهای مختلف زمانی را دارند. از این رو، نسبت‌سنجی آن با مباحث جدید حکمرانی نه از سر تحمیل مفاهیم معاصر، بلکه در قالب گفت‌وگویی مفهومی میان سنت و نیازهای امروز انجام گرفته است. در چارچوب این تحلیل، چهار مؤلفه بنیادین به عنوان ارکان حکمرانی در اندیشه علوی شناسایی شد: اعتماد و صداقت، مشارکت و همبستگی اجتماعی، اخلاق مدیریتی و رعایت انصاف، و تاب‌آوری همراه با آینده‌نگری. این مؤلفه‌ها در تعامل با یکدیگر، چارچوبی یکپارچه برای حکمرانی اخلاق‌محور، مردم‌پایه و پیش‌نگر ترسیم می‌کنند. اعتماد و صداقت، به مثابه سرمایه راهبردی حکمرانی، زیربنای مشروعیت پایدار سیاسی محسوب می‌شود و از طریق شفافیت، وفاداری به عهد و امانت‌داری در منابع عمومی بازتولید می‌گردد. مشارکت و همبستگی اجتماعی، با تأکید بر نقش فعال مردم در فرآیند تصمیم‌سازی و نظارت، زمینه تقویت انسجام ملی و سرمایه اجتماعی را فراهم می‌آورد. اخلاق مدیریتی و رعایت انصاف نیز ضامن عدالت اجتماعی و مانع شکل‌گیری فساد ساختاری است و بدون آن، هیچ نظامی با برخورداری از سازوکارهای پیشرفته نخواهد توانست اعتماد عمومی را تثبیت کند. در نهایت، تاب‌آوری و آینده‌نگری، حکمرانی را از سطح مدیریت روزمره فراتر برده و آن را به سوی پیش‌بینی بحران‌ها، آمادگی ساختاری و بهره‌گیری از فرصت‌های تحول‌آفرین هدایت می‌کند. برآیند این مؤلفه‌ها نشان می‌دهد که نهج البلاغه الگویی تمدن‌ساز از حکمرانی ارائه می‌دهد که در آن عدالت، شایسته‌سالاری، اخلاق‌مداری و مشارکت مردمی در نسبت متقابل با یکدیگر معنا می‌یابند. در شرایطی که جوامع معاصر با چالش‌هایی چون فرسایش سرمایه اجتماعی، گسترش فساد و پیچیدگی‌های محیطی روبه‌رو هستند، بازخوانی نظام‌مند این آموزه‌ها می‌تواند مبنایی نظری برای تقویت ساختارهای حکمرانی فراهم آورد. بر این اساس، تحقق چنین الگویی مستلزم اقداماتی راهبردی است: نهادینه‌سازی آموزش‌های اخلاق مدیریتی و نظام‌های پایش‌پذیر رفتاری؛ تقویت سازوکارهای مشارکت عمومی و مشورت‌گرایی؛ توسعه سیاست‌های شفافیت و پاسخگویی؛ تقویت نهادهای آینده‌پژوهی و برنامه‌ریزی راهبردی؛ و نهایتاً تأکید بر عدالت‌محوری در توزیع منابع و فرصت‌ها. اجرای هماهنگ این اقدامات می‌تواند زمینه بازتولید اعتماد عمومی، افزایش تاب‌آوری نهادی و ارتقای کارآمدی نظام حکمرانی را فراهم سازد. در مجموع، اندیشه مدیریتی امام علی(ع) در نهج البلاغه نه صرفاً مجموعه‌ای از توصیه‌های اخلاقی، بلکه چارچوبی منسجم برای سامان‌دهی حکمرانی اسلامی است که ظرفیت نظری و عملی برای مواجهه با مسائل پیچیده عصر حاضر را داراست.

منابع

- اعتصامی، منصور، و فاضلی کبریا، حامد (۱۳۸۸). درآمدی بر الگوی مدیریتی امام علی از منظر مولفه‌های سرمایه اجتماعی. *فصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی*، سال ۳، شماره ۲، ۱۲۸-۱۰۱.
- افسری، علی (۱۳۹۰). *تاثیر سرمایه اجتماعی بر نوآوری موردی کشورها*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم اقتصادی، دانشگاه پیام‌نور.
- ----- (۱۳۹۱). سرمایه اجتماعی در اسلام. *فصلنامه پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم*، سال ۴، شماره ۱، ۱۱۸-۱۰۱.
- امیرخانی، طیبه (۱۳۸۸). سرمایه اجتماعی، مفاهیم و کاربردها. *نشریه منابع انسانی*، سال اول، شماره ۵، ۳۸-۳۳.
- پانام، رابرت (۱۳۸۰). *دموکراسی و سنت‌های مدرن*؛ ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: انتشارات سلام.
- حسینی، سید امیرحسین، علمی، زهرا، و شارع‌پور، محمود (۱۳۸۶). رتبه‌بندی سرمایه اجتماعی در مراکز و استان‌های کشور. *فصلنامه رفاه اجتماعی*، شماره ۲۶، ۸۴-۵۹.
- حمیدی، کامبیز، و رمضان شمس، امیرحسین (۱۳۹۸). مدیریت و حکمرانی در اسلام از منظر نهج البلاغه. *فصلنامه رویکردهای پژوهشی نو در علوم مدیریت*، سال ۲، شماره ۱۱، ۲۴۷-۲۳۳.
- سردارنیا، خلیل‌الله (۱۳۸۸). اثر سرمایه اجتماعی بر حکمرانی خوب. *فصلنامه اطلاعات سیاسی/اقتصادی*، شماره ۲۶۰، ۱۴۵-۱۳۳.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹). *پایان نظم*. ترجمه غلام عباس توسلی، تهران: نشر جامعه ایرانیان.
- فولادی، حقیظ‌الله، و احتسابی، مریم (۱۴۰۳). مولفه‌های سرمایه اجتماعی در نهج البلاغه. *فصلنامه آیین علوی*، شماره ۱۴، ۸-۸۵.
- قاسمی، محمدهادی، و شراهی، اسماعیل (۱۴۰۴). سناریوهای آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی. *فصلنامه مدیریت سرمایه اجتماعی*، شماره ۲، ۱۲۹-۱۴۵.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷). *بنیاد نظریه اجتماعی*؛ ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- منتظری، محمد، بهمنی، اکبر، و فتحی‌زاده، علیرضا (۱۳۹۷). الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه: گامی در جهت تبیین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. *فصلنامه مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی*، دوره ۶، شماره ۱۱، ۱۵۴-۱۳۳.
- دشتی، محمد (۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ه.ق). *نهج البلاغه*. قم: انتشارات محمد امین.
- Bell, W. (1997). *Foundations of futures Studies History, Purposes and Knowledge*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- Bourdiue, P. (1985). *The Forms of Capital*. In *Handbook of theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood.
- Da Costa, O., Warnke, P., Cagnin, C., & Scapolo, F. (2008). The impact of foresight on policy-making: Insights from the FORLEARN mutual learning process. *Technology Analysis & Strategic Management*, 20(3), 369-387. <https://doi.org/10.1080/09537320802000146>

-
- Havas, A., Schartinger, D., & Weber, M. (2010). The impact of foresight on innovation policy-making: Recent experiences and future perspectives. *Research Evaluation*, 19(2), 91–104.
<https://doi.org/10.3152/095820210X510133>